

Rodzaje i gatunki literackie

EPIKA – jeden z trzech głównych rodzajów literackich, którego strukturę charakteryzuje nadrzędna forma podawcza opowiadania, wiążąca w jedną całość kompozycyjną wszystkie inne formy podawcze; charakteryzuje ją również obiektywizacja przedmiotu przedstawienia, którym jest uznany za ważny i odbity w ujęciu literackim wycinek rzeczywistości.

Obiektywizm epiki polega na dystansie twórcy wobec przedmiotu przedstawienia, a nie na powstrzymaniu się od interpretacji i oceny.

Prototypem utworu epickiego jest ustne opowiadanie o wydarzeniach z przeszłości. („Słownik terminów literackich”).

EPIKA – (gr. epikos = epicki, od epos = słowo, poezja epicka, heroiczna pieśń); jeden z trzech rodzajów literackich, obejmujący utwory prozatorskie i wierszowane, w których świat przedstawiony ma charakter fabularny; podmiot literacki występuje jako narrator, z którego opowieści wyłaniają się dzieje postaci, a narracja stanowi podstawową formę wypowiedzi.

Epika jest strukturą dwupłaszczyznową (sytuacja narracyjna oraz fabuła); każda z nich istnieje we własnym czasie narracji i fabuły. („Słownik encyklopedyczny – język polski”).

GATUNKI EPICKIE:

powieść – H. Sienkiewicz „Kryżacy”; S. Żeromski „Syzyfowe prace”;
opowiadanie – E. Hemingway „Stary człowiek i morze”; J. Iwaszkiewicz „Ikar”;
nowela – A. Czechow „Kameleon”; M. Konopnicka „Miłosierdzie gminy”
epopeja – A. Mickiewicz „Pan Tadeusz”;
pamiętnik – M. Białoszewski „Pamiętnik z powstania warszawskiego”;
baśń – H. Ch. Andersen „Dziewczynka z zapalkami”;
bajka – I. Krasicki „Przyjaciele”;
ballada – A. Mickiewicz „Świtezianka”;
powieść poetycka – A. Mickiewicz „Grażyna”;
sielanka – Sz. Szymonowic „Żeńcy”;
satyra – I. Krasicki „Żona modna”.

Powieść – dłuższy fabularny utwór epicki pisany prozą; dopuszcza różnorodność tematów, wątków i motywów.

Gatunek rozwijający się w Europie od przełomu XVII i XVIII wieku w następstwie ukonkretnienia i urealnienia dawnego romansu i powieści pseudohistorycznej. Operuje wielowątkowością i wielozdarzeniowością, wprowadza galerię wielu postaci o różnym stopniu ważności, operuje dowolną przestrzenią zależnie od charakteru świata przedstawionego oraz różnymi kategoriami czasu: realną (fizyczną), historyczną, psychologiczną i filozoficzną.

Posługuje się wieloma formami narratora i narracji oraz wszystkimi stylistycznymi formami podawczymi (opis, opowiadanie, odmiany dialogu, mowa pozornie zależna).

Z uwagi na tematykę, problematykę i zasady konstrukcyjno – kompozycyjne wyróżnia się różne odmiany gatunkowe, jak powieść historyczna, obyczajowa, psychologiczna, przygodowa, romans, awanturzysta, podróżnicza, kryminalna, fantastycznonaukowa, publicystyczna, polityczna.

Opowiadanie – utwór epicki niewielkich rozmiarów, który od noweli różni się większą rozległością i dowolnością kompozycji.

Nowela – krótki utwór epicki o zwartej konstrukcji fabularnej, zbliżonej do dramatycznej, o przewadze motywów dynamicznych, jednotorowej akcji, zwykle zaznaczonej wyraźnie pozycji narratora i silnym akcencie w zakończeniu, zawierającym puentę.

Epopeja – (epos) dłuższy utwór epicki, zwykle wierszowany, nacechowany patosem i powagą; opiewający legendarne lub bohaterskie czyny bohaterów na tle wydarzeń przełomowych dla narodu.

Pamiętnik – opowiadanie o wydarzeniach przeszłych ich uczestnika lub świadka.

Baśń – utwór narracyjny, którego fabuła, zdarzenia, postacie są rodem z krainy wyobraźni; przekazujący czytelnikowi ważne myśli, pouczenia, przesłania.

Bajka – gatunek narracyjny, przypowieść na temat sytuacji, charakterów, postaw, zwierząt, przyrody; pisana w celu dydaktycznym lub filozoficznym; dzieli się na bajkę epigramatyczną i narracyjną; zawiera morał.

Ballada – krótki wierszowany utwór epicki na temat niezwykłego zdarzenia, nasycony elementami dramatycznymi, o zabarwieniu lirycznym i tendencji do dialogowego ujęcia.

Powieść poetycka – (poemat) dłuższy utwór wierszowany, zbliżony treścią do współczesnej noweli lub powieści.

Sielanka – (bukolika, ekloga, idylla) pogodny utwór idealizujący życie ludzi na tle przyrody.

Satyra – utwór, który jest wyrazem krytycznego stosunku autora do rzeczywistości, ośmieszający przedstawione zjawiska, wady ludzkie, stosunki społeczne.

LIRYKA – jeden z trzech głównych rodzajów literackich, w którym przedmiotem przedstawienia są uczucia i stany psychiczne wyrażane w materiale językowym specjalnie do tego celu kształtowanym, a główną formą podawczą jest monolog, wynurzenie podmiotu lirycznego. („Słownik terminów literackich”)

LIRYKA – (gr. *lirykos* = lirowy, liryczny, od *lyra* = lira) jeden z trzech rodzajów literackich, którego rozwój (związek z muzyką, rytmem) jest obecny w literaturze od antyku do współczesności, w którym liryzm jest nadrzędną kategorią estetyczną wypowiedzi, zakłada ekspresję, subiektywność, poetyckość języka, obrazowość, metaforykę i inne środki stylistyczne.

Tematem liryki są najczęściej wewnętrzne przeżycia, odczucia, emocje, osobiste wyznania i przeżycia człowieka, wypowiedziane w formie monologicznej, o silnym nacechowaniu subiektywnym. („Słownik encyklopedyczny”)

GATUNKI LIRYCZNE :

pieśń – J. Kochanowski „Pieśni”

fraszka – J. Kochanowski „Fraszki”

oda – A. Mickiewicz „Oda do młodości”

hymn – J. Słowacki „Smutno mi, Boże...”

elegia – K. K. Baczyński „Elegia o chłopcu polskim”

tren – J. Kochanowski „Treny”

sonet – A. Mickiewicz „Sonety Krymskie”

Pieśń – gatunek poezji lirycznej ukształtowany pod wpływem chóralnej liryki greckiej i rzymskiej, która była przez wiele wieków wzorem dla poetów europejskich i polskich; utwór odznaczający się zwykle dźwięcznością, melodyjnością, układem stroficznym.

Fraszka – (figlik) krótki utwór wierszowany, który jest żartobliwą odmianą epigramatu; nazwę z języka włoskiego wprowadził J. Kochanowski.

Oda – utwór liryczny, odmiana wywodząca się z poezji greckiej i rzymskiej, pieśń pochwalna na cześć wybitnego człowieka, sławiąca wydarzenie, osiągnięcie rozumu ludzkiego, pojęcie oderwane, prawdę moralną.

Hymn – gatunek liryki chóralnej; uroczysta patetyczna pieśń sławiąca bóstwa, Boga, bohaterów, wielkie idee i uniwersalne wartości.

Elegia – utwór liryczny o nastroju smutnym, wyrażający np. żal po stracie ukochanej osoby albo ból i smutek ogólnoludzki; zawiera zwykle refleksje na temat nieszczęścia.

Tren – utwór liryczny, który jest odmianą elegii, wyraża boleść, żal po śmierci ukochanej osoby, rozpowszechniony szczególnie w XVI i XVII wieku.

Sonet – składa się z dwóch strof czterowersowych, rymowanych zwykle abba abba oraz dwóch trzywersowych o układzie rymów podobnym do tercyny; dwie pierwsze zwrotki zawierają zwykle opis lub narrację, a dwie ostatnie refleksję.

DRAMAT – jeden z trzech głównych rodzajów literackich; strukturę dramatu charakteryzuje centralne znaczenie akcji pokazanej bezpośrednio (drama – działanie), główna

forma podawcza – dialog; przeznaczony do wystawienia na scenie; utwór dramatyczny może być czytany, istnieją też formy niesceniczne, ale związek z teatrem jest istotny, decydował o rozwoju struktury i powstawaniu odmian. (Słownik terminów literackich”)

DRAMAT – (gr. drama= działanie) jeden z trzech rodzajów literackich obejmujący utwory przeznaczone do realizacji teatralnej z dominacją dialogu, który rozwija akcję i zarysowuje charakter postaci. Świat przedstawiony dramatu koncentruje się wokół wyraźnie zarysowanej akcji, rozgrywającej się w poszczególnych aktach, scenach i odsłonach. Istotne znaczenie dla dynamizacji ma konflikt lub chwyt, który wprowadza zaskakujące zmiany sytuacji, np. intryga. Postacie prezentują się przez własne wypowiedzi i działanie, mogą pełnić funkcję porte – parole autora, dając wyraz jego przekonaniom, albo rezonera komentującego w imieniu autora przedstawione zdarzenia lub osoby. Wypowiedzi postaci mają formę dialogu, czasem monologu. W strukturze językowej dramatu wyróżnia się tekst główny obejmujący dialogi i monologi postaci i tekst poboczny (didaskalia) zawierający wskazówki inscenizacyjne pochodzące od autora.

GATUNKI DRAMATU :

tragedia – J. Słowacki „Balladyna”

komedial – A. Fredro „Zemsta”

dramat właściwy – A. Mickiewicz „Dziady”

opera – S. Moniuszko „Halka”

operetka – J. Strauss „Wiedeńska krew”

Tragedia – gatunek dramatu wywodzący się ze starożytności; przedstawia konflikt jednostki wybitnej dążącej do wzniosłego celu z przeważającymi przeciwnościami, które fatalistycznie prowadzą ją do katastrofy; klęska bohatera budzi trwogę i litość, co według klasycznej teorii sprowadza stan oczyszczenia (catharsis) wywołany przez tragizm.

Przewrotem w dziejach dramaturgii była twórczość Szekspira, który wprowadził typ tragedii nowożytnej, swobodniejszej w formie i bogatszej w treści, dopuszczającej mieszanie pierwiastków tragicznych z komicznymi, wprowadzanie wątków z codziennego życia, ukazywanie przede wszystkim namiętności ludzkich.

Komedia – gatunek dramatyczny, który w starożytności był przeciwieństwem tragedii, wprowadzając zamiast wzniosłości elementy komizmu, przedstawiając sytuacje wzbudzające śmiech.

Komedia starożytna miała głównie charakter satyryczny, a temat często aktualny, polityczny. Komedia nowożytna opiera się na żywej akcji, z reguły kończącej się szczęśliwie i na indywidualizacji środowiska, charakterów, sytuacji.

Dramat właściwy – nie spełnia typowych wymagań stawianych komedii i tragedii, lecz łączy pewne pierwiastki obu gatunków. Poważniejszy od komedii, nie musi mieć tragicznego zakończenia, nie zachowuje też ani zasady trzech jedności, ani innych klasycznych reguł. Zachowuje stosunkowo duży stopień wierności wobec życia, wykazuje dążności realistyczne.

Opera – dramat śpiewany z towarzyszeniem orkiestry.

Operetka – utwór sceniczny o tekście komediowym, częściowo mówiony, częściowo śpiewany.

Zestawienie

Porównywane zagadnienie		Epika	Liryka	Dramat
Składnik dominujący		fabuła aktualizująca się za pomocą narracji	monolog podmiotu lirycznego	ukazanie akcji przez dialog występujących postaci
Podmiot literacki	nazwa	narrator	podmiot liryczny	podmiot dramatyczny
	rola	ważna	dominująca w utworze	ważna
	postawa	* jest skupiony na relacjonowaniu zdarzeń i stanu rzeczy * przez swą relację wpływa na wygląd i charakter świata przedstawionego * może (ale nie musi) jawnie określać swój stosunek do odtwarzanych faktów i zdarzeń; na ogół sugeruje, że jest obiektywny	* jest główną postacią, która przekazuje własne przeżycia, doznania, mniemania * wszystko, co się pojawia w jego wypowiedzi, zostaje sprowadzone do subiektywnej skali jego odczuwania, subiektywnego sposobu wyobrażenia * mówi językiem odbiegającym od tego, który obowiązuje w innych typach wypowiedzi	* podmiot jest dyskretny, bezosobowy * wypowiada się w didaskaliach, informując o miejscu zdarzeń, imionach oraz zachowaniu postaci, wyznacza co kto mówi * wyraża się też poprzez czyny i słowa bohaterów, przedstawiane bezpośrednio w procesie ich stawania się
	wypowiedź	zazwyczaj w 3. osobie l.poj. lub 1. os. l.poj.	zazwyczaj w 1. os. l.poj.	zazwyczaj bezosobowo
Konstrukcje stylistyczne	sytuacja	sytuacja narracji (wyznacza ją stosunek podmiotu literackiego do przedmiotu wypowiedzi: faktów, bohaterów, przedmiotów itp.)	sytuacja wyznania (podmiot liryczny w sposób pośredni lub bezpośredni zwierza się ze swego intymnego stosunku do różnych zjawisk)	sytuacja rozmowy (dialog wynikający ze stosunków między występującymi postaciami lub monolog kierowany do widzów)
	funkcja	dominuje funkcja poznawcza	dominuje funkcja ekspresywna i estetyczna	dominuje funkcja poznawcza
Świat przedstawiony	samodzielność	* stanowi wartość samodzielną, jest wysunięty na plan pierwszy *	* nie stanowi wartości samodzielnej * zależy od charakteru i kształtu przeżyć podmiotu lirycznego	* jest w pełni autonomiczny * stanowi zespół aktualnych działań bohaterów * odbiorca staje się

		ukazywany jest jako w małym stopniu zależny od podmiotu (narratora)	* stanowi tylko pretekst do wyrażenia tych przeżyć	bezpośrednim świadkiem rozgrywających się wypadków
	rola fabuły, akcji	podstawowa	drugorzędna lub nieistotna (przeważają zestawiane ze sobą samodzielne obrazy)	podstawowa (budowana z dialogów postaci utworu)
	czas	dwa porządki czasowe: czas narracji , w którym toczy się opowiadanie narratora oraz czas fabuły , w którym toczą się opowiadane zdarzenia (zwykle ujęte jako zamknięta przeszłość); na ogół przeważa czas fabuły, realizowany formami czasu przeszłego	jeden porządek czasowy: czas lirycznego wyznania , realizowany najczęściej jako teraźniejszy (nawet czas przeszły lub przyszły zostaje sprowadzony do teraźniejszości ze względu na aktualną sytuację, w jakiej znajduje się podmiot liryczny)	jeden porządek czasowy: występuje tylko czas teraźniejszy ; dokonują się w nim wszystkie prezentowane w dramacie działania składające się na akcję
Podstawowa forma przekazu		narracja występująca w dwu podstawowych odmianach: opowiadania i opisu; * mowa postaci, ich dialogi i monologi występują tylko jako przytoczenia w narracji	monolog podmiotu lirycznego przekazujący przeżycia wewnętrzne, doznania, emocje, przekonania jednostki; * pomocniczo może występować opowiadanie, opis, dialog	dialog lub monolog występujących postaci (w formie mowy niezależnej cytowanej przez podmiot dramatyczny)
Rola sztuki słowa		ważna	dominująca	ważna
Kontakt odbiorcy z dziełem		zazwyczaj bezpośrednia lektura	bezpośredni lub pośredni (np. wysłuchanie deklamacji)	zazwyczaj pośredni (obejrzenie konkretyzacji: widowiska teatralnego)